

Saša BRAJOVIĆ*

IDENTITET I PREZENTACIJA BOKELJA U BAROKNO DOBA

U Boki Kotorskoj u 17. veku, podeljenoj između Venecijanske republike i Otomanskog carstva, formirali su se stratumi identiteta njenih tadašnjih stanovnika. Podeljenost ove crnogorske regije između dva značajna državna entiteta veoma je važna za razumevanje bokeljskog baroknog *selfa*. Identitet bokeljskih hrišćana u znatnoj meri je uobličen tzv. „turskim strahom”, opšteevropskim fenomenom tog vremena, u kojem su se preplitali strah i fascinacija.¹ Linija razgraničenja Venecije i Porte, sredinom Zaliva, podrazumevala je građenje i rastakanje pojedinačnog i kolektivnog identiteta nasiljem, oblicima različitosti, formama vizuelne diferencijacije, ali i međusobnim prožimanjem. Prisustvo Turaka u Boki nije pojačavalo samo strah, već je snažilo pomorsku kompeticiju, a time i ukupan razvoj pomorske privrede, dominantne potke bokeljskog identiteta. Iskustvo ondašnjih protagonista, a ne ono uobličeno kasnijim interpretacijama, gradilo se ne samo sukobima, već i stalnom socijalnom i kulturnom interakcijom, dokumentovanom u gradskim i crkvenim arhivima.²

Identitet bokeljskih muslimana, koji su živeli u severnom delu Zaliva, u Herceg Novom i Risnu, uobličen pod okriljem otomanske imperije tokom dva stoleća (1482–1688), gotovo je potpuno nepoznat. Nakon povratka ovih gradova pod upravu Venecije, uništen je njihov turski urbani identitet (devet

---

* Prof. dr Saša Brajović, Odeljenje za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu

¹ O ovom fenomenu: V. Gligo, *Govori protiv Turaka*, Split, 1983.

² Dokumenti objavljeni u: M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća*, priredio V. Đokić, Beograd–Podgorica 2003, 71–94.

džamija, medrese, tekije, bezistani...)³. Time je izbrisana memorija na javni i privatni život, a time i na identitet. Nešto od njega naslućuje se iz opisa Elvije Čelebije, koji je u Herceg Novom bio 1664. Ovaj učeni turski putopisac načinio je kroki hercegnovskih građana, opisujući kratko njihov izgled, odevanje i ponašanje.⁴

Zahvaljujući politici Porte, u severnom delu Boke živeli su Jevreji i tzv. *maranosi*, pokršteni Jevreji, koji su bežali sa Iberijskog poluostrva. Njihovo prisustvo zabeleženo je u dokumentima, ali fragmenti njihovog identiteta za sada su neuhvatljivi.⁵

Posebno važno je pitanje identiteta pravoslavnih Bokelja baroknog doba. Nakon dugog perioda restriktivne politike, Venecija pravoslavcima postepeno dozvoljava određene slobode, uključujući i podizanje manastira na važnim strateškim mestima Zaliva, kao što je Savina. Tadašnji izlazak iz svojevrsne senke i stvaranje identitetskih okvira unutar venecijanskog konteksta, temelj su kasnije aktivne uloge koju su pravoslavni u Boki imali. Kako se formirao identitet građen i razgrađivan pripadanjem Veneciji i okretanjem Crnoj Gori i ostalim pravoslavnim domenima, ostaje da se sagledava.

Identitet bokeljskih katolika, koji su Boki Kotorskoj dali njen i danas prepoznatljiv karakter, predmet je glavnog interesovanja u ovom radu. U rekonstrukciji njihovog identiteta polazi se od stava da je personalnost *artefakt* određen socijalnim, ekonomskim, religioznim i političkim silama i institucijama. *Self* je konstrukt, ne statični i autonomni entitet.⁶ Kao što je teško ustanoviti idejnu, etičku i estetsku jedinstvenost iza kompleksnog fenomena zvanog barok, koji se izražava kao teatar beskrajnih konflikata i sudar doktrina, tako je teško definisati baroknu ličnost. Može se, ipak, reći da barokni čovek poseduje, više nego ikada ranije, snažnije osećanje sebe i izrazitije brine o sa-

³ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica, 2001, 239–253. O islamskom kulturnom nasleđu u Crnoj Gori: D. Kujović, *Tragovima orijentalno-islamskog kulturnog nasleđa u Crnoj Gori*, Podgorica, 2006.

⁴ E. Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, urednik H. Šabanović, Sarajevo, 1967, 428–434.

⁵ T. Popović, *Herceg Novi*, Dubrovnik, 1924, 43–44; Đ. Körbler, „Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca, napose u Dubrovniku”, *Rad JAZU*, Zagreb, 1917, 1–169.

⁶ O teorijama identiteta u zapadnoj misli od antičkog do našeg doba: T. J. Reiss, *Mirages of the Self. Patterns of Personhood in Ancient and Early Modern Europe*, Stanford, 2003; R. Martin, J. Barresi, *The Rise and Fall of Soul and Self. An Intellectual History of Personal Identity*, New York, 2006.

moprezentaciji i istorijskoj sudbini vlastite *personae*.⁷ Identitet u Boki Kotor-skoj rastočen je i nestabilan (kao i svaki drugi), što je odraz sveobuhvatne nesigurnosti u kojoj je stvaran.

Identitet Bokelja, posebno katolika, formirao se pod uticajem različitih faktora. Geografski položaj – pitoma i, istovremeno, nepristupačna konfiguracija Bokokotorskog zaliva, koja je odredila mogućnost kretanja ali i zatvaranja, kao i načine distribucije dobara – veoma je značajna identitetska potka. Ona je uslovlila drugu – urbanu strukturu.⁸ Stari, srednjovekovni, u širim okvirima ugledni aristokratski Kotor, smešten najdublje u Zalivu – „u lavljem ždredu”, kako se onda pojmlilo – ograđen je zidinama, sa limitiranim prostorom unutar njih. Tu se morao oblikovati mentalitet drugačiji od onog u Perastu, čiji stanovnici nisu imali tu vrstu borbe za prostor, niti vekovnom tradicijom ustanovljeno vlasništvo nad njim.⁹ Urbana struktura Perasta, neomeđenog zidinama i okrenutog prema ulazu u uži Zaliv (Verige), odredila je, velikim delom, nepostojanje oštre socijalne, ekonomske i kulturne diferencijacije među stanovništvom. „Teritorijalnost” (opseg bihevioralnih i kognitivnih osobina određene grupe u vezi sa prostorom na kojem se boravi¹⁰) Peraštana bila je stimulans opšteg napretka grada. Perast je bio u prvoj liniji odbrane od napada, ali i mogućnosti zarade od pomorske privrede. Bio je prinudno sedište Barske nadbiskupije, nudio najviše zaposlenja i mogućnosti za profit od pomorstva i piraterije, te je privlačio najveći broj pravoslavnih iz zaleđa, kao i katolika iz Albanije. Podsticajna atmosfera grada koji je živeo na borbenoj liniji krsta sa polumesecom, na mestu gde su se susretala dva sveta – sigurni, majčinskoj utrobi slični unutarnji zaliv Boke, i nesigurni svet otvorenog mora – oblikovala je snažne i kreativne individualnosti, potvrđene verbalnim i vizuelnim prezentacijama.

Pripadnost Veneciji, tzv. *venezianità*, presudna je sila formiranja novovekovnog bokeljskog identiteta. Znatno kasnije interpretacije zanemarile su da

---

⁷ O baroknom *selfu*: J. Sawday, „Self and Selfhood in the Seventeenth Century”, *Rewriting the Self. Histories from the Renaissance to the Present*, R. Porter ed., London, New York, 1997, 29–48; C. Braider, *Baroque Self-Invention and Historical Truth. Hercules at the Crossroads*, London, 2004, 144–181.

⁸ O urbanoj strukturi kao dimenziji koja generiše ponašanje stanovnika grada: R. G. Golledge, R. J. Stimson, *Analytical Behavioural Geography*, London, 1990; R. Hutchinson, *Constructions of Urban Space*, Stanford, 2000.

⁹ O urbanističkom razvoju Perasta: Z. Čubrović, „Ka poznavanja urbanističkog razvoja Perasta”, *Boka* 23 (2003), 125–140.

¹⁰ P. Bell, T. Green, *Environmental Psychology*, Harcourt Brace College Publishers, 1996, 304.

su bokeljski patriciji, pomorci, sveštenici, literati, kako iscrpno svedoče dokumenti i vizuelna kultura, bili ponosni građani Republike koja je zbog svoje stabilne i dugovečne uprave bila ugledni evropski državni entitet.¹¹ Venecija, „jedinstveni dom slobode, mira i pravde”, kako ju je nazvao još Petrarca, bila je model za društvenu organizaciju, kulturu življenja, vizuelnu kulturu, bihevioralne i reprezentacione tehnike žitelja Boke Kotorske. Politička ikona Venecije, lav Svetog Marka, utisnuta na bedeme, palate, crkve, u velikoj meri dala je obrise urbanom karakteru bokeljskih naselja, a onda i kolektivnom i pojedinačnom identitetu Bokelja.

Podjednako važna za oblikovanje bokeljskog identiteta bila je i konfesionalna pripadnost. Vežanost za Katoličku crkvu, naročito u vremenu stalne opasnosti od Turaka, bila je posebno snažno izvišće i potvrda vlastitog integriteta. U okviru pripadnosti katoličanstvu, najvažnija identitetska potka u Boki Kotorskoj bila je marijanska pobožnost. Ona je dala obrise sakralnoj topografiji čitavog terena, jer su se Bogorodičine crkve zidale na strateški najvažnijim mestima – na obroncima morskih hridi ili na samoj vodi, uz gradske bedeme, na raskrsnicama važnih puteva...¹² Marijanska pobožnost nudila je idealnu mrežu zaštite od konflikata svake prirode. Veliki broj dokumenata ukazuje da su se manifestacijama pobožnosti prema Bogorodici branili socijalni red i poredak, amortizovali strahovi i gubici od napada, zemljotresa, epidemija, čuvali obrisi ustaljenog života, naročito kada se on, krajem 18. veka, dramatično menjao. Pobožnost Bogorodici u Boki složeni je mehanizam sazdan na saglasju tradicionalnih društvenih vrednosti, dogmatskih i doktrinarnih koncepata u okviru liturgijske, teološke i ekleziološke tradicije, i popularne pobožnosti i njenih raznolikih izraza. Proučavanje marijanske pobožnosti najfiniji je instrument kojim se upoznaju složeni istorijski, društveno-politički, religiozni, etički, estetički i emocionalni stavovi epohe u Boki, a time i slojevi identiteta, privatnog i javnog.

U okviru navedenih identitetskih determinati formirale su se različite barokne persone. U ovom tekstu pažnja će se obratiti samo na neke od najelitnijih. Iako se izostavljanjem drugih – u socijalnom, rodnom i etničkom smislu, ne može steći kompletna slika, izbor nekih od najkarakterističnijih baroknih

---

¹¹ Demonstracije osećanja pripadnosti Venecijanskoj republici, zabeležene u dokumentima, poeziji i prozi, zabeležene su u: S. Brajović, *U Bogorodičinom vrtu. Bogorodica i Boka Kotorska – barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva*, Beograd, 2006, 35–51, sa izvorima i literaturom.

¹² O marijanskoj pobožnosti u Boki Kotorskoj: S. Brajović, *op. cit.*, 51–72.

Peraštana, čija se persona u svom vremenu precizno verbalno i vizuelno iskazala, ipak daje najjasniju ideju fragilnog koncepta sopstva.

Najmarkantnija ličnost barokne Boke Kotorske bio je Andrija Zmajević (1628–1694), opat Svetog Jurja, peraški župnik, od 1671. barski nadbiskup i primas kraljevstva Srbije (*Antibarensis Diocleensis aschiepiscopus et Regni Serviae primas*), doktor teologije i filozofije, pesnik i pisac, istoričar i prosvetitelj, sakupljač starina i pokrovitelj umetnosti.¹³ Zmajević je zaslužan za sveobuhvatno sprovođenje ideja katoličke reforme i uvođenje konceptualnih postulata barokne vizuelne kulture u svojoj dijacezi. Njegova ukupna aktivnost, književna delatnosti,¹⁴ naročito „Ljetopis crkveni”,¹⁵ i zaokružena vizuelna politika – izgradnja, obnova i dekoracija crkava, podizanje rezidencijalnog kompleksa i njegovo oslikavanje, poručivanje i donošenje svetih slika, stvaranje kolekcije antikviteta – karakterističan je izraz raskošnog baroknog *selfa*, uobličeno jednim od dominantnih baroknih fenomena, patronatstvom.¹⁶

Nadbiskupsko dostojanstvo i patronatstvo u podjednakoj meri tvore Zmajevićev identitet. Brinući za duhovnu dobrobit svoje pastve, Zmajević se oslanjao na vizuelnu umetnost, prema baroknim shvatanjima najsugestivniji i najkomunikativniji medij. Svestan značaja vizuelnog, on je vodio računa o vlastitoj prezentaciji, svom *body politic*. Sačuvano misno ruho, izrađeno prigodom njegove inauguracije za barskog nadbiskupa 1671, zlatom protkano i ukrašeno motivima u pastelnim bojama, srebrni krst za procesije i druge insignije vlasti koje je sam dobavljaio iz Rima, svedoče o Zmajevićevoj brizi za politiku predstavljanja.¹⁷ Potvrđuje je izjavama o vlastitom poliglotskom daru

¹³ O Zmajevićevom životu: M. Milošević, „Pjesnička poslanica Andrije Zmajevića postradalom Dubrovniku 1 667. godine”, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, XII (1970), 297–330, sa ranijom literaturom.

¹⁴ O Zmajevićevoj književnoj delatnosti: M. Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*, Beograd, 1990, 121–148.

¹⁵ O Zmajevićevom „Ljetopisu”: M. Пижурица, „Андрија Змајевић – живот и рад”, А. Змајевић, *Љетопис црковни*, том I, *Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека*, Цетиње, 1996, 7–26.

¹⁶ O Zmajevićevoj vizuelnoj politici i patronatskom idetnitetu: S. Brajović, *Gospa od Škrpjela – marijanski ciklus slika*, Gospa od Škrpjela, Perast, 2000; *Ibid.*, „Палата Андрије Змајевића у Перасту – надбискупски двор и *locus amoenus*”, *Привајни живој у српским земљама у освић новој годо*, уредник А. Фотић, Клио, Београд, 2005, 581–603; *Ibid.*, „Андрија Змајевић, barski nadbiskup i pokrovitelj umjetnosti”, *Umjetnost i naručitelji*, Zbornik Dana Cvita Fisković III, priredila dr J. Gudelj, Zagreb, 2010, Institut za povijest umjetnosti i odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 127–148.

¹⁷ O odeći: B. Radojković, „Iz Bokokotorskih riznica”, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor* XII (1964), 249–265.

i posedovanju najveće biblioteke u Dalmaciji. Zmajevićeva samosvest bila je utemeljena, o čemu svedoči ugled koji je uživao kod savremenika, evropskih intelektualaca.¹⁸

Nema njegovog sačuvanog portreta, iako ga je, prema uobičajenoj praksi toga doba, moralo biti.¹⁹ Ipak, jedan zapis pomaže da se Zmajević donekle zamisli. To je izveštaj *Congregatio de propaganda fide* ili „Učiteljnice od rasplodenja vjere”, kako je Zmajević zvao jednu od najvažnijih institucija reformisane Katoličke crkve, na kojoj se školovao i kojoj je verno služio čitavog života. U tom zapisu za Zmajevića se kaže: „On je visok rastom, vanredno snažna sastava, smeran i vredan, dobar propovednik, naročito sposoban u vođenju verskih disputa”.²⁰

Intelektualna, moralna i profesionalna biografija ovog izuzetnog čoveka otelotvoruje ideal pobožnog i učenog pastira reformisane Katoličke crkve. Svojim obrazovanjem, mudrošću, humanošću, plemenitim poreklom i učestvovanjem u nizu društvenih aktivnosti, on je za Boku Kotorsku značio ono što su za šire evropske okvire predstavljali vodeći poslenici katoličke reforme. Javni lik Andrije Zmajevića, oblikovan ondašnjim kulturnim i društvenim normama, potvrđuje izrazitu baroknu personalnost. Zmajevićeva prepiska, pesme koje je pisao i obrisi fresaka u njegovoj palati u Perastu daju slutnju njegovog privatnog lika.²¹ Međutim, koliko god građe bilo na raspolaganju, teško je govoriti o „suštini” neke istorijske ličnosti. Moguće je obuhvatiti *ideju* njenog identiteta i rekonstruisati postupak njene reprezentacije.

Portret Ivana Krušale (+ 1735), koji su čuva u Muzeju grada Perasta (sl. 1), nudi različite mogućnosti interpretacije njegove personalnosti. Ivan Kru-

¹⁸ Zmajević u jednom izveštaju zapisuje da govori 26 jezika: B. Pandžić, „Prvi izvještaj Andrije Zmajevića o barskoj nadbiskupiji”, *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, 3–4 (1971), 223–241. O isticanju bogatstva knjižnice: P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999, 376. i nap. 1741. O Zmajevićevom ugledu: F. Riceputi, *Memorie di cose Dalmatiche*, Roma, 1864.

¹⁹ Vicko Zmajević, Andrijin nećak i naslednik na prestolu barskog nadbiskupa, a od 1713. zadarski nadbiskup, u Zadarskoj nadbiskupskoj palati čuva portret strica: L. Čoralić, I. Prijatelj-Pavičić, „Zadarska nadbiskupska palača u vrijeme nadbiskupa Vittorija Priulija (1688–1712) i Vicka Zmajevića (1713–1745)”, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 16 (2000), 93–269, 137. Peraški kapetan i *conte* Vicko Bujović imao je u svojoj palati dva portreta Andrije Zmajevića: S. Mijušković, „Zaostavština kapetana Vicka Bujovića”, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru IX* (1960), 221–232, 225.

²⁰ J. Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje*, SANU, Posebna izdanja, knj. CLV, Odeljenje društvenih nauka, Beograd, 1950, 262.

²¹ O tome: S. Brajović, „Palata Andrije Zmajevića u Perastu – nadbiskupski dvor i *locus amoenus*”, 581–603.

Sl. 1. Portret Ivana Krušale

šala bio je zapravo Husan Usagić sa Peloponeza. Otkupio ga je i posinio Peraštani Matija Krušala. Obrazovan je na Kolegiju neofita u Rimu i na Padovanskom univerzitetu, gde je stekao zvanje doktora teologije. Krajem prve decenije 18. veka stekao je pravo na titulu peraškog opata, kako je sebe nazvao u pesmi „Pjesan od boja peraškoga”, u kojoj je proslavio pobedu Peraštana nad Turcima 1654.²² Sa Peraštani Matijom Zmajevićem, admiralom carske ruske mornarice,²³ čija ličnost naročito iskazuje mnogostrukost baroknog *selfa*, Krušala je bio u Sankt Peterburgu 1719. Kao sekretar grofa Save Vladislavića, još jedne naročite barokne persone, Krušala je proputovao Sibir, Mongoliju, Indiju i Kinu. Pred kraj života mentalno je oboleo. Poručujući portret od danas nepoznatog slikara, Krušala bira da se predstavi kao intelektualac: odeven je u crnu odeću koja ga identifikuje podjednako kao učenjaka i sveštenika, kao i knjiga koju drži u ruci. Lice mu izniče iz tamne pozadine, a krupne tamne oči uprte su u posmatrača. Jedino veliki prsten ukazuje na njegov visoki društveni status.

Način na koji je konstruisan lik Krušale izražava jednu od baroknih konvencija prezentacije: svedenost i skromnost koje su u službi isticanja vrlina duše. Upale crne oči i lice sa dubokim usecima navode posmatrača na misao o duboko fragmentiranom identitetu čoveka sa portreta, izmučenog bolešću, fizičkom i duhovnom, koji i pored toga ostaje blag, misaon i plemenit. Međutim, portret Krušale, kao i svaka druga predstava identiteta, stvara dilemu između onog *što jeste* i onog *što izgleda da jeste*. Predstavljeni na portretu je istorijska ličnost sa datim koordinatama, ali, istovremeno, i neko drugi, neko ko se nama ukazuje.²⁴ Iako deluje spontano i iskreno, Krušala pozira, jer poza uvek postoji i to ne samo kod portretisanog – i u pogled posmatrača neizbežno je uključena misao o činu portretisanja. Kada se pomisli da je predstavljeno Krušalino lice *ogledalo njegove duše*, mora se biti na oprezu. Možda je to lice ogledalo sposobnosti duše da napravi lice koje izgleda kao da je ogledalo duše, odnosno vrsta scenarija koju tvore slikar, predstavljeni i posmatrač, nazvana *fikcijom poze*.²⁵ Faktografski podaci otkrivaju javni lik Kru-

²² O Krušali: M. Milošević, G. Brajković, *Poezija baroka*, Titograd, 1976, 59–66.

²³ O Matiji Zmajeviću (1680–1735), sinovcu nadbiskupa Andrije Zmajevića, heroju u borbama ruske mornarice protiv švedske flote: P. Butorac, *Zmajevići*, Zagreb, 1928, 35–62; *Spomenica Matije Zmajevića*, Kotor, 1985.

²⁴ O ovim osobinama portreta: С. Брајовић, *Ренесансно сопство и портрет*, Београд, 2009.

²⁵ H. Berger Jr, „Fictions of the Pose: Facing the Gaze of Early Modern Portraiture”, *Representations* 46 (1994), 87–120, 99.

šale koji, poput najizrazitijih evropskih avanturista tog vremena, stiže u veoma udaljene prostore sveta. Njegov portret, iako navodi na misao o predstavljanju „pravog” Krušale, reprezentacija je koja, pre svega, projektuje estetske, etičke i društvene ideale epohe.

Portret Josipa Marinovića (1741–1801), koji se čuva u Nadžupskom uredu u Perastu (sl. 2), takođe iskazuje konvencije epohe. Za razliku od Krušale, Marinović je predstavljen kao aktivna intelektualna figura. Upravo je ispisao rečenicu na papiru ispred sebe, podigao pero i pogledao u slikara/posmatrača. Time predočava svoju posvećenost nauci, a crnim talarom sa kolarom obrubljenim belim platnom, i crnim biretom na glavi, potvrđuje se kao pripadnik jezuitskog reda.

Marinović je obrazovanje stekao na jezuitskom *Collegio Illirico* u Loretu, i u Rimu, a kao nastavnik je radio za kolegijume svoga reda u Fermu, Livornu i Viterbu. Nakon ukidanja *Societas Jesu* 1773. vratio se u rodni Perast, gde mu je Veliko vijeće peraške opštine ukazalo čast da postane peraški opat, ali je odbio. Otišao je u Veneciju 1785, kod brata Ivana, bogatog trgovca i darodavca crkve Gospe od Škrpjela, gde je ponovo bio nastavnik. Poziv da postane kotorski biskup, upućen iz domovine 1800, nije prihvatio. Pred kraj života od pape Pija VII dobio je titulu teologa Svete Penitencijarije, tribunala Rimske crkve zaduženog za oprost. Umro je u matičnoj crkvi svog reda, Il Gesù.²⁶

Njegovi poštovaoci izradili su mu portret, ali ga je on, rukovođen skromnošću, vratio u Perast, kako se saznaje iz natpisa na slici.²⁷ Portret učenjaka sa knjigama i priborom za pisanje, formiran u renesansi kao izraz humanističkih težnji, stekao je široku primenu u predstavljanju sveštenika, naročito nakon Tridentskog koncila (1545–1563), jer je otelotvorio ideal učenog i aktivnog episkopa reformisane Katoličke crkve.²⁸ Žive krupne oči, visoko čelo, pronikljiv pogled, potvrđuju Marinovićevu učenost.²⁹ Njegova erudicija, teološka i

---

²⁶ O Marinoviću: F. M. Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa, 1811, 57–59; A. Bassich, *Notizie della vita e degli scritti di tre illustri Perastini*, Ragusa, 1833, 194–195; P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 393–395; M. Korade, M. Aleksić, J. Matoš, *Isusovci i hrvatska kultura*, Zagreb: Hrvatski povijesni institut u Beču 1993.

²⁷ O portretu: M. Mihaliček, „Barokni portreti iz Perasta”, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor XXXIX–XL*, (1991–1992), 49–55, 54.

²⁸ O uzornom liku episkopa u doba katoličke reforme: H. Jedin, G. Albergo, *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma cattolica*, Brescia, 1985, 109. *et passim*. O ovom tipu portreta u baroku: C. Whitfield, „Portraiture: From the 'Simple Portrait' to the 'Ressemblance Parlante'”, *The Genius of Rome 1592–1623*, ed. B. L. Brown, Royal Academy of Arts, London, 2001, 142–171.

²⁹ Marinović je bio uvažan kao izuzetan propovednik, pisac panegirika i teoloških knjiga. Naročito se ističe njegova teološko-pravna studija posvećena Jermenima, objavljena

Sl. 2. Portret Josipa Marinovića

profana, naročito je istaknuta predstavljenim knjigama u pozadini. Na jednoj se vidi ime autora, rimskog pesnika Vergilija. Predstavljeni Marinović samosvesno ali blago posmatra, ne otuđujući se od onoga koji ga posmatra.

Marinović na portretu iskazuje, pre svega, ideal obrazovanog pripadnika jezuitskog reda. Jezuitski koncept verske obnove počivao je prvenstveno na obrazovanju. Sistem edukacije, *Ratio studiorum*, osmišljen posljednjih decenija 16. veka, ugradio se u školstvo katoličke Evrope. Jezuiti su postali čelni sprovodnici novih ideja prosvete i na graničnim područjima sa pravoslavnim Istokom, i u drugim delovima Evrope i čitavog sveta, zahvaljujući svojoj misionarskoj delatnosti.³⁰ Jezuitski obrazovni metod veoma je uticao i na francuske i druge evropske prosvetitelje druge polovine 18. veka. Mnogi od njih su se u njemu intelektualno formirali, odbacujući ga kasnije prvenstveno zbog njegove teocentričnosti. Međutim, obrazovne koncepcije veka prosvete počivale su, velikim delom, na *ratio studiorum*.³¹

Josip Marinović pripadao je *veku razuma*, ali je njegov život, sudeći prema biografskim podacima i portretu, pripadao prosvete starijeg, baroknog doba – vremena koje je čuvalo ravnotežu religioznih i sekularnih snaga, nepovratno izgublenu uzmičanjem metafizičkog pogleda na svet pod uticajem rastućeg ugleda empirijskih nauka tokom 18. veka. Pisac ekloga, panegirika, teoloških, istorijskih i pravnih studija, Marinović je možda najviše zbog posvećenosti nauci i želji da je profesurom drugima prenese, odbijao da se aktivno bavi sveštenečkim pozivom. Strogi, svedeni prikaz obrazovnog jezuita iskazuje tradicionalni postulat prezentacije pripadnika ovog reda koji sve što čini, čini *Ad Maiorem Dei Gloriam*.

Samorazumevanje Bokelja, a onda i njihova prezentacija, bili su oblikovani ratničkim etosom. Ratnički moral je osnovna potka kolektivnog identiteta Bokelja, naročito Peraštana, čuvara venecijanske ratne zastave. Proistekao je iz lokalnog, vekovima razvijanog kulta heroja, koji je Venecija, zbog stalnih sukoba sa Osmanskim carstvom, brižljivo snažila i usmeravala prema svom

---

1783. pod nazivom *Dissertazione polemico-critica sopra due dubbi di coscienza concernenti gli armeni cattolici*, kojom postaje jedan od osnivača jermenskih studija u Evropi. O tome: V. B. Lupis, „O armensko-hrvatskim kontaktima”, *Društvena istraživanja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2008, Vol. 18, No. 1–2 (99–100), travanj 2009, 203–217.

³⁰ O jezuitskom sholastičkom pedagoškom metodu: R. G. Villoslada, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù (1773)*, Roma, 1954, 84–115.

³¹ O tome: S. J. Barnett, *The Enlightenment and Religion. The Myths of Modernity*, Manchester University Press 2003; J. I. Israel, *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*, Oxford, 2001.

političko-religioznom programu. Status heroja oblikovao je bokeljsku samo-prezentaciju kao svojevrsni izraz ukupne vizuelne kulture. Način ponašanja, odevanja, češljanja, bio je usmeren venecijanskom percepcijom Bokelja kao i venecijanskim standardima.

Herojski etos Bokelja kodifikovan je u predstavi *Gonfalona*, Peraštanina čuvara ratne zastave, u tzv. Koronelijevom malom atlasu.³² Gonfalon je predstavljen sa mačem u desnoj i zastavom Svetog Marka u levoj ruci; pod nogama mu je trofej, oružje pobeđenog neprijatelja.

Koncept Peraštanina junaka otelotvoren je portretom Vicka Bujovića, pripisanom peraškom slikaru Tripu Kokolji, takođe izrazitoj baroknoj personi.³³ Vicko Bujović (1660–1709) bio je istaknut u mletačkim sukobima sa herceg- novskim Turcima i veoma značajan oslonac Republici u njenom ponovnom osvajanju turskih poseda krajem 17. veka.³⁴ Zbog njegovih ratnih zasluga *Serenissima* ga je višestruko nagradila, između ostalog palatom u Perastu,³⁵ imanjima i titulom *conta*. Bujović se zamario uglednim peraškim porodicama i Perast je uskoro postao poprište intriga, otmica, sukoba i krvavog raspleta. U jednom izazvanom sukobu peraški kapetan i *conte* je ubijen. Bujovićeva smrt odjeknula je u literaturi: korčulanski pesnik Petar Kanavelović sastavio je tužbalicu „Plaćna uspomena od smrti prisvitloga gospodina kneza Viska Bujevića u Perastu”, s puno teških prekora Peraštanima.³⁶ Peraški odgovor na ovaj događaj stigao je od strane kapetana Marka Martinovića u „Uzroci ubistva Vicka Bujovića 1709. godine.”³⁷

³² Primerak knjige: V. M. Coronelli, *Città, forezze ed altri luoghi principali dell' Albania, Epiro e Livadia*, Venezia, 1688, čuva se u Muzeju grada Perasta.

³³ O peraškom slikaru: S. Brajović, *Gospa od Škrpjela – marijanski ciklus slika*, 45–50, sa ranijom literaturom.

³⁴ O Bujoviću: M. Milošević, „Prilozi za monografiju Vicka Bujovića”, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru III* (1955), 37–68; P. Šerović, „Megdan Vicka Bujovića i herceg- novskog kapetana Osman-age Ibrahimagića”, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru IV* (1956), 175–179.

³⁵ Palata Vicka Bujovića, izgrađena prema projektu venecijanskog arhitekta Giovanni Battista Fonta 1694, podignuta je, kako ukazuje natpis na južnoj fasadi, u znak vernosti duždu i ljubavi prema peraškoj domovini: I. Zdravković, „Bujovićeva palata u Perastu i njena restauracija”, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku IV*, Dubrovnik 1955, 75–90; A. Kapetanović, T. Rajić, B. Gligorić, *Palate Boke Kotorske*, Kotor, 2008, 49.

³⁶ M. Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*, 216.

³⁷ G. Brajković, M. Milošević, *Proza baroka*, Titograd, 1978, 251–261 i M. Milošević, *Analisti, hroničari, biografiji*, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka, Cetinje, 1996, 34–40 i 250–283.

Osnovna potka Bujovićevog portreta, koji se čuva u Muzeju grada Perasta (sl. 3), prikaz je oštrog oklopljenog ratnika, heroja-podanika *Prevedre*, koji je uobičen u samoj Veneciji od strane njenih najznačajnijih slikara, naročito Tintoretta, tokom 16. veka. Samosvesni Bujović, tamnokos i sa kratkim crnim brkovima, pozira u sjajnom oklopu, s rukom položenom na dršku mača. Iza njega pomalja se parče plavog neba sa oblakom, što je uobičajena „podrška” prirode, odnosno isečka pejzaža koji predstavljenom, u zavisnosti od konteksta i konvencija, pomaže da se u potpunosti iskaže.

Iako je Bujović za svoju samoprezentaciju izabrao moralizatorski kodifikovanu sliku heroja u službi *Prevedre* republike, njegova persona u potonjoj istoriji oblikovana je i zapamćena kao njena potpuna suprotnost. Kultura prezentacije je verbalna koliko i vizuelna, pa je pomenuti zapis Marka Martinovića o Bujovićevom ponašanju i izgledu postao snažnija memorija na njega od brižljivo izabrane poze i izgleda zabeleženih na portretu.

Opisujući razloge ubistva Vicka Bujovića 1709, peraški kapetan Martinović ističe da se ovaj junak „odijevao po francusku, brijao brkove, nosio veliku periku i uzak mač, kao da je došao iz stranih zemalja” (u inventaru Bujovićeve zaostavštine zaista se i pominju perike i šeširi³⁸). Martinović upozorava mladež da se ne vodi Bujovićevim primerom, nego da se nosi poput predaka („kao vaši stari, pa ćete služiti za primjer potomcima”), da bi ih dužd i Senat mogli prepoznati. Kada imaju kratku kosu, širok mač, crno jednostavno odelo „bez gizde”, Venecijanci ih pozdravljaju rečima „ono su naši prevjerni Peraštani”. Takav prepoznatljiv muževni identitet Peraštana iskazan je na portretima Nikole i Frana Viskovića, kao i samog Martinovića, prikazanog kako uči ruske plemiće pomorstvu (svi u Muzeju grada Perasta). Najznačajniji je upravo na Bujovićevom portretu, ali to, sudeći prema Martinovićevom iskazu, nije bio jedini identitet ove složene barokne ličnosti.

Prihvatanje „poženstvenjenog” francuskog načina samopredstavljanja počelo je u Evropi krajem 17. veka, kako potvrđuju portreti i ostali vizuelni izvori.³⁹ Verbalni izvori ukazuju da je bila uobičajena i njegova kritika. U Martinovićevoj primedbi ogleda se ondašnja opšteevropska anksioznost od socijalnih promena, koje su se izrazile i pomeranjem ukusa i odricanjem od tradicionalnog načina odevanja, odnosno kostima kao obeležja pripadnosti regiji, klasi, konfesiji, etniji... I pored stalnih upozorenja Senata, *gizda* je dominirala u Veneciji i njenom domenu. To potvrđuje i statua mletačkog providu-

³⁸ S. Mijušković, *op. cit.*, 224.

³⁹ O tome u: J. M. Jones, *Sexing La Mode. Gender, Fashion and Commercial Culture in Old Regime France*, Oxford, New York, 2004.

Sl. 3. Tripo Kokolja, portret Vicka Bujovića

ra Petra Duoda, postavljena 1691. u atrijumu palate Bizanti u Kotoru, u doba kada je ova palata služila kao rezidencija mletačkog providura (statua je uništena neposredno nakon II svetskog rata). U punoj figuri, u paradnom okopu, sa perikom, žaboom, kratkim pantalonama, mačem na boku i sa kacigom pored nogu, Duodo je dokaz da je *self-fashioning* koji je, navodno, Bujović zastupao, mogao biti izabran prema obrascu koji su u Boku doneli predstavnici mletačke vlasti, ili mletački patriciji sa kojima se peraški konte sretao. Optužena „francuska moda”, sudeći prema sačuvanim portretima u Boki Kotorskoj, preovladala je naročito tokom 18. veka.

Identitet Vicka Bujovića, koji se na osnovu dokumentarne građe može interpretirati kao viteški i kao nasilnički, patricijski i hajdučki, dvostruk je i prema pomenutim prezentacijama, vizuelnoj i verbalnoj. Muževan i poženstvenjen, jednostavan i gizdav, Vicko Bujović izmiče ambicijama potpunog (pre) poznavanja, uobičajenoj fikciji istraživača. Njegova persona, *istinski* barokna, paradigma je Boke Kotorske i njenog identiteta u rano moderno doba.

Saša BRAJOVIĆ

IDENTITY AND PRESENTATION OF INHABITANS OF THE BAY OF KOTOR IN THE BAROQUE ERA

Summary

This paper examines the contours of identity of inhabitants of the Bay of Kotor during the 17th and 18th century. Interest is focused primarily on the identity of the Catholics in the Bay. According to modern theories, identity is seen as a construct, an amalgam of social, economic, political, religious and intellectual forces that built it. The most important forces that shaped the baroque self in the Bay of Kotor were a strong feeling of belonging to the Venetian Republic (1420–1797) and to the Catholic Church, maritime trade and way of life, and the fear of the Turks that brought about aspirations of creating an identity different from the „Other”, while, at the same time, resembling the „Other.” Special attention will be addressed to the most imposing Baroque personalities of the Bay of Kotor and ways of their verbal and visual articulation.

Key words: Bay of Kotor, Baroque, identity, Republic of Venice, Catholic church, city of Perast, verbal and visual presentations, Andrija Zmajević, Ivan Krušala, Vicko Bujović.